

## ARANY MŰHELYÉBŐL.

A sok általános dicséret mellett eddig alig történt kísérlet Arany alkotó művészete tényeinek megállapítására. Mikor a régen kész keretbe egy jellemző vonást készülök rajzolni, az a meggyőződés vezet, hogy a valódi nagyságok képét legjobban a kis kutatásokban »elrészletelve« sejtethjük meg. De egyben hálámat is szeretném leróni a nagy költőnek, ki művészete egy — bár ma már nem egészen »iratlan« — törvényét mindennél világosabban és hozzám legközelebb állóan példázta s evve a Homeros-kérdésben egy sarkalatos elvi nehézség legyőzéséhez segített. Így remélem, hogy vizsgálódásaim nemcsak Arany írói technikájának, hanem általánosabban az epikus műalkotások keletkezésének kérdését is szolgálják.

### I.

Lajos király a *Toldi Estéjében* talán alkalmatlanul is, de mindenesetre tapintatlan formában példázza a halódó Toldi előtt *épen személye esendőségével* a lőpor feltalálásának jelentőségét, holott végóráján baráti gyöngédséggel hajlik följe.<sup>1</sup> A király ugyanis a költemény menete szerint — mint az államrendnek, a műveltséget, észet és finomodást jelentő új szellemnek »uralkodói magas állásánál fogva támogatója, elősegítője« (Lehr, 302. l.) — a maga felfogását védi és igazolja a halálán is »régik« Toldi előtt, ki őt a nemzet erkölceinek simítása miatt vádolja, s míg érzelmileg Toldihoz vonzódik, szeme nem tudja nem látni az új időt (u. o. 301. l.), az egyes, a személyes vitézség és testi erő, egyszóval a lovagság eszményének lejárását, melyet az eposzban — a mű eszméje szerint — az öreg Toldi képvisel.<sup>2</sup> És ezt a világváltozást legjellegzetesebben (v. ö. Lehr, 57. l.) a puskaporral véli Toldinak és még inkább nekünk példázhatni (VI. é. 31—32. versszak.):

Hajt az idő nem vár: elhalunk mi, vének,  
Csak híre marad fenn karunk erejének:  
Más öltöbéli nép, más ivadék nő fel,  
A ki észszel hódít, nem testi erővel.

<sup>1</sup> Toldi Estéje, magyarázta Lehr Albert (Jeges Irók Iskolai Tára, 90. szám) 301. és 58. l.

<sup>2</sup> V. ö. u. o. a IX. bevezető pontot: A mű eszméje és tragikuma, a hős bukása; különösen 56. l.

Majd így folytatja:

Im az ész nemrég is egyszerű *port* talált,  
 Mely egész hadakra képes szórni halált;  
*Toldi vagy nem Toldi . . . hull előtte sorban:*  
*Az ész ereje győz abban a kis porban!*

Arany is kétségkívül érezte itt a belső ellenmondást, s azért intézi úgy a dolgot, hogy a király szavaiból legalább is azt, a mi már legjobban fájna neki, »csak mi halljuk, de ne hallja már Toldi« (Lehr, 302. l.), ki közben örökre elalszik. Ez kétségkívül szépen van csinálva, de csinálva van. Lehr is sejteti, (302. és 333. l.) hogy e reflexiók csak nekünk szólanak (Toldinak nem is kell hallania), és bennök Lajos szavaival azon két erkölcsi elv küzdelmének mérlegét kapjuk, melyek Toldi tragédiáját teszik. E mérleget a mű terve és szerkezete kívánják meg. Megokolt tehát a Lehr kérdése (73. l. a »Függelék«-ben): »Természetes-e, hogy Lajos király azon nevezetes reflexiókat (VI. é., 31—32. versszak), melyeket a mű szinte megkövetel, a már *meghalt* Toldinak mondja?« és természetes, hogy *nem* természetes.<sup>1</sup> Kérdés marad tehát, miért tette a nagy költő ezt a nem költői célú, csak a szerkezetet szolgáló magyarázatot oly helyre, illetőleg oly ember szájába, a hol bántó?

Már Lehr (58. k. l.) helyesen látta a költő körültekintését, melylyel a nemezis eszközévé — minthogy Lajost, Toldi bajtársait vagy a népet eleve nem tehetette — a királyi udvar külföldötjárt nemes ifjait teszi meg, azt az új szellemben nevelt, ifjú nemzedéket, »melyet nem kötött semmi a már-már leáldozó leventekor dicső emlékeihez« s így a Tolditól képviselt erős-hős típust nem becsülte sokra (i. h. 59. l.). Mi sem volna már most természetesebb, mint hogy a Toldival szemben álló elvet, ha már nem a költő, hát — mint dramatikusan menetű eposzban — azok foglalják szavakba, a kik ezt vele szemben képviselik. A hetyke ifjaktól mindenesetre érthetőbb volna, ha az »erős vagy gyenge« (Lehr, 323. l.) ellentétet a kíméletlen »Toldi vagy nem Toldi« formában fejeznék ki, holott Lajos szájában, *így*, feltűnő. Csak-hogy a költemény — legalább is végleges formájában — egyéb célok szemmel tartásával úgy alakult, hogy erre nem volt mód. Az V. énekben, hol a két ellenpárt szembe kerül, Toldi az ifjak gúnyolódó dala közben toppan be. A helyzet olyan, hogy ily elmélkedésekre itt nincs alkalma, újabb találkozás pedig lélektanilag, de már fizikailag sem lehetséges. Ha tehát a költő tudatossá akarja tenni számunkra, másnak kell azt a »magyarázatot« szóba foglalnia, hogy Toldival az erő korszaka lejárt, s ez kétségkívül jól szolgálja a hős epikus-repraesentatív nagyságának emelését is. A költőt magát epikai törvények feszélyezik, a *más* tehát csak

<sup>1</sup> Persze azon módok, melyekkel ő szeretne segíteni, hogy t. i. Lajos talán monologizál, vagy kivált, hogy előbb vette volna észre Toldi halálát — egyenes ellenmondásban vannak a költő szándékával, sőt szavaival. Ezen irányokban nem szabad semmit se keresnünk.

Lajos lehetett (egyéb szereplőt nem adott vagy nem fogadhatott el az eposz), ki azonban a menet szerint előbb nem kerülhet megfelelő helyzetbe, később meg már nem találkozik nyugodtabb körülmények között Toldival. Így esik meg a beszéd ezen ellenmondással. Mindenesetre feltűnő marad, hogy a költő nem másított a reflexio kifejezésein, holott ez még nem fosztotta volna meg attól, hogy célja szerint szavakba foglalja hőse sorsának tragikumát. Ezért hiszem, hogy legalább is a VI. ének 32. versszakának második felét (32<sup>b</sup>) Arany eredetileg nem ezen összefüggésben alkotta, csak bizonyos okokból adta itt, még pedig Lajos szájába, mikor egyéb helyen és összefüggésben nem kínálkozott alkalma beilleszteni<sup>1</sup>, és hogy e résen a *Toldi Estéjének* régi és elvetett tervei, az író harcza az alapeszme beilleszthetéseért és az anyag ellenszegülő ridegsége tetszenek át.

Addig, hogy a költő kiknek szájába szánhatta a strófát, sőt kikre *kellett* hozzá gondolnia — ha feltehető, hogy ez alapeszmes strófa már előre kialakult benne, a mire minden jel vall — már a logika is elvitt bennünket. De mintha alaposan is igazolná e feltevést, sőt mintha a helyet és módot is mutatná még, a hol és a hogy ezt Arany (talán soha le sem írva) eredetileg csinálni akarta, a *Toldi Estéjének* az a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában levő, első dolgozata<sup>2</sup> (ED-vel szokás jelölni), mely ép az 1854-iki kiadás V. éneke második felének megfelelő III. énekében<sup>3</sup> jelentős eltéréseket mutat.<sup>4</sup> »Itt a költő — írja már Lehr, 25. l. — oly átalakítást vitt véghez, a mi szoros kapcsolatban van a mű eszméjével, ennek kifejezésre juttatásával, az indokolással és jellemzés-sel s valóban szerencsének mondható, mert a költemény nyert vele.«

Az ED-ban mindenekelőtt hiányzik a »Hajdanában-danában« kezdetű gúnyvers (az özvegyasszony-kaland) erős motivuma (mellesleg a Szent Lászlóról szóló legenda sincs beleszöve), melyre Toldi a mai fogalmazás szerint betoppan. Ez mindenesetre enyhébb hangnemű összetűzést enged. A mai 10. szak. után itt következő tizenhárom — részben új, részben el-eltérő — versszakot<sup>5</sup> e szavakkal vezeti be a költő<sup>6</sup>:

Egyszer egyik éles hangon közbevágtott:  
»Hé, fiúk, mit kérdek: tudtok-e újságot?  
Udvarunkba jó ma Toldi« stb.

<sup>1</sup> Egyébként a meglevő 1848-iki kézirat a VI. é. 31—33. versszakában semmi oly régiebb formát nem mutat, a mely stilisztikai küzdelmeknél többet sejtethetne (L. Esztegar László dr.: A Toldi-trilógia eredeti kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeumban, Magyar Könyvszemle 1905, 234. k. l.). Az 1854-iki fogalmazás és ugyanez évi kiadás közt meg egyáltalán nem nyúlt ide Aranyhoz — különben szorgalmasan csiszolgotó — keze. (Esztegar, 347. l.)

<sup>2</sup> Aranytól 1848. július 3-ikáról keltezve.

<sup>3</sup> Az ED 4 énekből áll. A II. és III. éneke az újabb földolgozásban két-két énekké oszlott.

<sup>4</sup> V. ö. Esztegar, 332. l.

<sup>5</sup> A 11. = I. szakot követőket illetőleg Arany törölt javításait és váriantsait is feltűnteti Esztegar, a 226. k. lk.

<sup>6</sup> Római számokkal jelölöm őket.

6. korszak!

Az így megindított társalgás, mikor Toldi belép (II.), kissé elhallgat, ám csakhamar újra suttogni és nevetgélni kezdenek az ifjak. Toldi hallja (III.),

*De nem akar velök szóvitára kelni;*

majd mikor tovább folyik az incselkedés (II.—VII.), végigsöpör köztük a menteujjával és — »szörnyet is halt három« (VII.) Így ront be a királyhoz (VIII<sup>b</sup> szinte = a mai 18<sup>b</sup>), a hol aztán belemegy azon, az alapgondolatot jelentő vitába (IX.—XI<sup>b</sup>), melynek ma csak a VI. énekben vannak nyomai:<sup>1</sup>

(IX.) Avvagy hát csihések leszünk itten már mi?  
*Az igaz magyarnak tilos ide járni,  
 Hacsak, mint a cigány, tamburát nem penget,  
 Nem kendőzi arcját s víganót nem kerget?  
 Ezt tanuljuk el mi, átkozom a lelkét!  
 Vesszen az országban az ilyen műveltség!  
 Nem evvel szerezték a hazát őseink,  
 De majd elveszítjük így művelődve mink!*

(X.) *Hát szégyell a magyar cserfa lenni végre,  
 Minthogy annak durva, darabos a kérge,  
 És azon törekszik hogy lehessen káka,  
 Mert tetszősebb néki annak simasága.*

És e hangnemben így végzi kifakadását:

(XI<sup>b</sup>) Ördög bánja többé, ha veszni akartok:  
*Én ma-holnap úgyis a sír felé tartok;  
 Ne is érjem azt meg, azt a czudar szégyent,  
 Hogy az ős magyar nép külföld majma légyen.*

Hogy itt a VI. ének vitájának első tervével állunk szemben, igazán felesleges a X<sup>a</sup> és a (VI. é.) 28<sup>b</sup> <sup>2</sup> versszak gondolati azonosságával igazolnunk.<sup>3</sup> Viszont e beszélgetés alkalmával Toldi nem látszik még a gyilkossággal tisztában lenni (?), annál kevésbbé a király. (Csak a XII<sup>b</sup> [XII<sup>a</sup> = VI. é. 19<sup>a</sup>] szól a becsődülő apródokról, kiken át Toldi »a szabadba gázolt« és csak a XIII. szerint [lényileg = VI. é. 20.] hallja a király a »gyilkos tettet... a csoporttól«.) Még kevésbbé haldoklik még itt a hős; e szavak: »maholnap úgy is a sír felé tartok« épen ellenkezőleg, nem a hirtelen bekövetkezendő halál képzetére engednek következtetni, tehát egy ide, e »nyugodtabb körülmények« közé, tervezett párbeszédben nagyon

<sup>1</sup> Ma az V. é.-ben erre mindjárt a 19. strofa (= XII.: »Szólt és a palota megrázkódott belé« stb.) következik.

<sup>2</sup> »Szeresd a magyart, de ne faragd le« — szóla —

»Erejét, formáját, durva kéréget róla:

Mert mi haszna simább, ha jól megfaragják?

Nehezebb eltörni a faragatlan fát.«

<sup>3</sup> Méltán hangoztatták, hogy az V. é. mai, hatásosan drámai befejezése nagyon szokatlan Aranyánál. L. pl. Fürst Aladár, a székesfehérvári áll. főreáliskola 1906/7-iki értesítőjének 33. lapján.

jól mondhatta Lajos a most a VI. énekben olvasható választ, a nélkül, hogy bántó lett volna. Egy ki nem fejtett varrat: a X<sup>a</sup> és VI. é. 28<sup>b</sup> részek mai dittographiája (az 1848-iki kéziratban) még ilyen tervre utal.

Csak a Lajos finoman rajzolt alakjának<sup>1</sup> ajkáról talán még itt is, így is bántónak hangzó »Toldi vagy nem Toldi« keltheti azt a gondolatot, hogy más összefüggésből szakadt ide; mintha egy még természetesebb, a legtermészetesebb helyzetre utalna, mikor t. i. az ellenfél fejtette ki Toldinak a maga másneműségét és fölényét. S valóban mintha még ezen elképzelésnek is nyoma maradt volna a III<sup>a</sup> idézett sorában, mely a maga tagadásával sejtetni látszik a tervet, hogy Toldi csakugyan szóvitára kelt az apródokkal. Eredeti helyén aligha lehet itten ez a sor, mert hisz az apródok ilyen formájú gúnyolódásai felett Toldinak nem is lehetne vitatkoznia. Ez a régi, ma már nyomavesztett összeütközés talán úgy indulhatott, hogy jó és szép oldalaikkal is szembeállíthatta az ellenkező elvek képviselőit; az apródok műveltségét és finom erkölceit, Toldi sok szép és nemes tulajdonságát is megmutathatta, holott azután helye lett volna a szóvitának.<sup>2</sup> Kétségtelen azonban, hogy egyrészt az összeütközésnek mai, az emberi indulatokat teljesen szabadjukra bocsátó formája, másrészt a vita oly tragikus pontba helyezése, a milyenben ma áll: csak a kinövések túlzása alapján volt lehető (v. ö. Lehr, 253. k. l.), tehát: annak a szembenállásnak, mely a *Toldi Estéjének* mai tragédiaszerűségét okozza, okvetetlenül ily elfajulásban kellett végződnie, akár egyszerre, akár kiújulva képzeljük is lefolyását. Természetesen e régi tervnek minden nyoma eltűnt már az 1854-iki kiadásban.

## II.

Ám azon esetben, ha a perbe fogott »Toldi vagy nem Toldi« csakugyan nem a mai összefüggésbe készült, kell valami okának lenni, hogy ezeket az éles és szükségtelennek is látszó szavakat oly tudatos és csiszolató költő, mint Arany, mégis bent hagyhatta. Helyesebben, tisztázni kellene még azt is: hagyhatta-e bent; azaz hibázott-e a költő, vagy pedig van művészetének valamiféle elve vagy törvénye, melynek értelmében a költői alkotás megtűrhet ilyenféle ellenmondásokat.

Primitív, ú. n. népköltőknél sokszor egészen átlátszik az alkotó művészet egy fontos titka: minden műalkotás legfőbb célja az, hogy mi, olvasók, lehetőleg tökéletes formulában érte-

<sup>1</sup> Lajos király nemességét illetőleg l. Lehr, 301. l. (Nem nézi az alattvalót Toldiban, nem érinti a palotában végzett vérengzését, sőt magát vallja megbántónak, stb.)

<sup>2</sup> Ennek mai mérlegszerűsége mindenesetre jobban illik a tragikus fordulat után, s így kétségkívül más formát kell az első vita vagy a vita eleje számára feltennünk.

süljünk arról, a mit a költő velünk közölni szükségesnek tart. E cél mellett és érdekében már most — nehézségek vagy összeköttetések esetén (természetes, hogy jobb közlési alkalom és eszköz híján) — a költő nem fog habozni a szükséghez képest egyik vagy másik személyét könnyebb valószínűtlenség, ú. n. *ἀπίθανον* áldozatául ejteni. De hasonlóan áll a dolog a legnagyobb és legtudatosabb »mű«-költőknél is, kik — a mint főleg a Homeros-kritika figyelmet rá<sup>1</sup> — sokszor engednek meg maguknak nagyobb czélok vagy értékek kedvéért kisebb »hibákat«, melyek legfeljebb az elmés kritikusknak feltűnők, de a költemények közönsége fennakadás nélkül siklik át rajtuk (*τοῦτο ὡς ἐν ποιήσει ἀκουστόν* vagy *δοτέον τῷ ποιητῇ τὰ τοιαῦτα*, mondja az ókori aesthetika). Így igen közönséges eset, hogy eposz-költők hőseikkel mondatják el magukról a rájuk ugyan igen jellegzetes, de ajkukon — legalább is a mi ízlésünk szerint — szerénytelen dicséretet, a hogy például Odysseus mutatkozik be Alkinoosnak (*Odysseia* IX. é. eleje): »Laertesfi vagyok, híres, leleményes Odysseus. Hírnevem éig hat, cseleim szana-szerte beszél. Kedvel azért mégis, ki csak él hátán e világnak.«<sup>2</sup> Természetes, hogy ily művészi kényszerhelyzetbe legkönnyebben a drámaíró vagy általában az a költő kerül, ki alkotásának külső elrendezése szerint lemondott egyéni szaváról, úgy, hogy itt-ott könnyen kell — írói céljainak előkészítése vagy magyarázása végett — szereplőit a maguk szempontjából megokolatlanul beszéltetnie, hogy az ő hiányzó szavát helyettesítsék.<sup>3</sup> Alig lesz dráma, melyben semmit se mondanának a közönség és csak a közönség felvilágosítására.

Mint annyi mélységbe, ide is élesen világítanak be az agg Goethe szavai Eckermannal 1827. július 5.-én volt beszélgetésében<sup>4</sup>, mikor felhívja figyelmét arra, hogy *Faustjában* (Helena-jelenet: II. rész III. felvonás), az Euphorion felett mondott gyászdal közben a kar kiesik szerepéből: »er [t. i. der Chor] ist früher und durchgehends antik gehalten oder verleugnet doch nie eine Mädchenatur, hier aber wird er mit einem Male ernst und hochreflectirend und spricht Dinge aus, woran er nie gedacht hat und auch nie hat denken können«, másszóval: a költő helyett beszél. Eckermann rögtön átlátja a lényegét s míg egyfelől helyesen védi — »seitdem ich Rubens Landschaft mit den doppelten Schatten gesehen, und seitdem der Begriff der Fictionen mir aufgegangen ist, kann mich dergleichen nicht irremachen. Solche kleine Widersprüche können bei einer dadurch erreichten höheren Schönheit nicht in Betracht

<sup>1</sup> A sok közül csak C. Rothe munkáit említjük: *Die Bedeutung der Widersprüche für die homerische Frage* 1894, főleg 23. k. és *Die Ilias als Dichtung*, 1910, 66. kk. meg 350. k. l.

<sup>2</sup> Kempf József fordítása.

<sup>3</sup> V. ö. már Lessing, *Hamburgische Dramaturgie*, 45. darab.

<sup>4</sup> *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, von J. P. Eckermann, 1868, 3. kiad. I. r. 251. l.

kommen« — másfelől magyarázza is: »Das Lied musste einmal gesungen werden und da kein anderer Chor gegenwärtig war, so mussten es die Mädchen singen«.

Világos, hogy nagyjából ugyanilyen természetű a Lajos király beszédének esete Arany *Toldi Estéjében*. Az elvet, mely e beszédnek jogosultságát (egészében) igazolni hivatott — azaz a köteles olvasói álláspontot hasonló tüneményekkel szemben — már szintén készen van módunkban idézni, Cauer tömör és szerencsés fogalmazásában. Mintha egyenesen a *Toldi Estéjére* alkalmazva írta volna: »dass wir es hier nicht mit wirklichen Menschen zu tun haben, die nur nach selbsterkannten Beweggründen handeln, sondern mit Personen in einer Dichtung, bei denen sich die eigene Zweckbestimmung mit der des Dichters vermischt«. <sup>1</sup> Azonban az Eckermann-féle elv alapján a költő kötelessége valami *szépségértékkel* kárpótolni az ellenmondásért, azaz — a költő szempontjából beszélve — csak valami szépségérték árán szerez jogot az illető pont megtartására. Ez Aranynál aligha lehet egyéb, mint annak érdeme, hogy a Toldi tragikus sorsáról szóló eposzban ez a forma páratlan kifejezőséggel, azaz legjobban, foglalja szavakba azt, a mit az író a körülmények szerint kifejezni törekszik.

Ebből már most az a tanulság kínálkozik, hogy az egyszerű megtalált szerencsés forma a maga mindenekfelett álló költői szépségével hallgatagon, csak belső értéke alapján, bizonyos kiváltságot nyer: jogot arra, hogy ne törődjék azokkal az apró, az olvasóktól jobbára észre sem vett ellenmondásokkal, melyeket a szöveg szóról-szóra vett értelme okozna. Ezen alapszik lényegileg a népköltészetekben oly jelentős szerepet játszó állandó kitételek sajátossága is (nevezetesen, a hol *κατάχρησις* okoz), mire azonban e helyt nem terjeszkedünk ki.

Végezetül csak diplomatikailag nem egészen igazolható feltevésünknek valószínűségét és a szóbanforgó jelenség világosságát tételét szeretnők egy teljesen párhuzamos esettel erősíteni.

Az *Ilias*ban az agg Priamos könyörög Hektornak, hogy meneküljön be Achilles elől a várba (XXII. é. 71. kk. sorok) és többek között így siránkozik: <sup>2</sup>

Igen, illik az ifju vitézhez  
Halva heverni a harc mezéjén ércz-vágtá sebekkel;  
Ifju halott testét a sebek díszesítik a harcban;  
Am ha csatán elesett aggnak hőszinü szakállát  
S őszbevegyült fürtjét s testét az ebek hada marja:  
Már nyomorultabb sors embert nem sújthat a földön!

D. Mülder, ki be akarta bizonyítani, hogy e költeményrészlet az ó-ión elégia hatása alatt keletkezett, és Homeros — ügyetlenül —

<sup>1</sup> Grundfragen der Homerkritik, 1909<sup>2</sup>, 473. l.

<sup>2</sup> A nem is egészen pontos fordítást — Kempf József munkáját — olvasóink könnyítésére tesszük az eredeti helyébe.

egy Tyrtaiosnak tulajdonított elégia szavait ismételte,<sup>1</sup> az enthymema átvevése mellett azt idézi főbizonyítékul, hogy ez Tyrtaiosnál helyén való, az *Ilias*ban azonban homlokegyenest ellenkezik a beszélő czéljaival. Hiszen Priamos le akarja fiát halálveszedelmes szándékáról beszélni, míg itten, mintegy követendő példát, épen az ifjú ember hősi halálának szépségét dicsóíti. Kétségkívül: ez az ellenmondás az összefüggésben aligha jut — a szobatudóson kívül — bárki-nek is eszébe, és mindenki úgy fogja a helyet érteni, hogy az ellentéttel az öreg szájalmat akar fiában kelteni: mindamellett azt hiszszük, a költő aligha választotta volna ép ez ügyetlenül ellentmondó formát, ha elsőre és egyszerre ő maga adott volna szavakat Priamos kétségbeesésének. Kétségtelen azonban, hogy Homeros itten egy már megformált gondolattal élt, mely a megindítás czélját igen hatásos és »szép« kifejezésekkel szolgálván, a költő a műgond követelte szigorú szabatoságot szívesen föláldozta, hogy helyette egy kész, idegen költőtől vett művészi szólammal élhessen. E költő ugyan aligha volt Tyrtaios, hanem — úgy látszik (v. ö. EPhK., 1915 : 378. l.) — valami közös forrásul szolgáló névtelen, mindenestre azonban az átvétel hódolat ezen előd szellemének és egyben ékítése költőnk saját eposzának.

Az csak természetes, hogy a költő szükségkép hasonlóan érez és viselkedik a saját, kitűnőeknek tudott kifejezéseivel, mint az idegen kincsekkel szemben. (Ép Aranyánál nagyon tanulságos volna az önisméltléseket meg visszatérő szavakat, kifejezéseket és gondolatokat összeállítani.) Ez rejlik tehát Toldi időszerűtlen kisebbitésének története mögött, és ezért *van* minden bizonynyal története.

Viszont: a költészetnek elfogulatlan élvezője nem szokta az ilyen »feltűnő sajátosságokat« észrevenni, már persze a jóhiszemű esetekben, egyszerűen mert nem feltűnőek és nem *sajátságok*. Romlatlan hallgatóság csupán annyit ért ki az ily helyekből, a mennyit a költő valóban akart velök értetni. A maradékot nem veszi tudomásul, annyira hasonló maga is a költőhöz. Ahhoz persze, hogy észrevegye, s megértvén megbocsájthassa, már fejlődöttebb fok kell. Ezen számadási alapon számol a tudatos költő is olyankor, mikor egy vagy más, mélyebben fekvő okon nem lehet szemében elsőrangú fontossága annak, hogy kedvére tett-e mindenben a — kritikuskoknak.

MARÓT KÁROLY.

<sup>1</sup> Homer und die altionische Elegie, programmértekezés, Hildesheim, 1906. és azóta Die Ilias und ihre Quellen cz. könyvében 1910, 350. s k. lk.